

Γλωσσικό ζήτημα, γλωσσικός συντηρητισμός και το 2ο κύμα φεμινιστικής γλωσσολογίας: Η αναφορά στη γυναίκα στην ελληνική γλώσσα

Abstract

This study deals with the use of sexist language in Modern Greek as a result of the unique properties and the historical status of the Greek language. First, we discuss grammatical terms used to mark gender throughout the history of Greek and we observe that male exclusive forms constitute the norm and are associated with formality and prestige. We then analyse sexist language in contemporary public documents and address the dominance of male exclusive forms in relation to the pragmatic outcomes and the broader socio-cultural context within which sexist language is embedded. Drawing upon attempts for language reform in other European countries within the second wave of feminist linguistics, we tentatively propose ways of eliminating sexist language in public discourse.

1. Διαρκές(;) γλωσσικό ζήτημα και γένος

Όσον αφορά το γένος, η ελληνική γλώσσα στο επίπεδο της μορφοσυντακτικής της οργάνωσης, αλλά και στο σημασιολογικό επίπεδο, παρουσιάζει φαινόμενα και λεξιλογικές επιλογές οι οποίες μπορούν να ταυτιστούν με παγιωμένες σεξιστικές χρήσεις της γλώσσας. Το γραμματικό σύστημα, όπως έχει αποτυπωθεί στις γραμματικές περιγραφές της ελληνικής (παραδοσιακές και σύγχρονες), στο επίπεδο της μορφολογίας των θηλυκών ουσιαστικών που αποδίδουν επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα κυρίως αυξημένου κοινωνικού κύρους, καταγράφει ως κυρίαρχη τη χρήση μορφολογίας αρσενικού γένους στην κατάληξη του ονόματος. Αυτά τα ουσιαστικά αναφέρονται ως *περιεκτικά, διγενή / διγενούς λόγια κατάληξης, κοινού γένους ή επίκοινα* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Χειλά-Μαρκοπούλου 2003· Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 1998· Holton, Mackridge & Φιλίππακη-Warburton 2004· Τριανταφυλλίδης 1963). Στο επίπεδο της σύνταξης και της σημασιολογίας το αρσενικό είτε προτάσσεται του θηλυκού είτε χρησιμοποιείται γενικευτικά, σε κείμενα που απευθύνονται ή αναφέρονται σε μεικτές ομάδες με κοινά επαγγελματικά ή άλλα χαρακτηριστικά.

Σε αυτό το πλαίσιο, τύποι της υψηλής ποικιλίας της νέας ελληνικής, κυρίως αυτοί που χρησιμοποιούνται σε επίσημα γραπτά ή προφορικά είδη λόγου, προέρχονται από τη λεγόμενη λόγια γλώσσα, αποτελούν δηλαδή συνέχεια των μορφολογικών κανόνων αρχαϊζουσών ποικιλιών. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν τα επαγγελματικά ουσιαστικά, και κυρίως αυτά που συνδέονται με επαγ-

γέλυμα υψηλού κοινωνικού κύρους και θέσεις ισχύος, καθώς και ουσιαστικά με τα οποία δηλώνεται άλλη ιδιότητα (π.χ. *η/ο ιατρός, η/ο συνάδελφος, η/ο ασθενής*). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης αποτελούν τα δημόσια διοικητικά και αυτοδιοικητικά έγγραφα, στα οποία εντοπίζεται πληθώρα τέτοιων ουσιαστικών, εφόσον ρυθμίζουν διαδικασίες που αφορούν ομάδες ανθρώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και τη σχέση τους με την κρατική διοίκηση.

Τόσο η επαφή με την κρατική διοίκηση, τις δομές και τον λόγο της όσο και η διαδικασία της τυπικής εκπαίδευσης, η επαφή με τη γλώσσα των σχολικών εγχειριδίων και η συστηματική και μακροχρόνια διδασκαλία παλαιότερων μορφών της ελληνικής, με έμφαση στην αρχαία γλώσσα, αποτελεί μέρος της γλωσσικής κοινωνικοποίησης των ομιλητριών και των ομιλητών. Απόρροια της είναι η συνεχής επαφή της σύγχρονης ελληνικής με τους λεγόμενους λόγιους τύπους – κυρίως στο επίπεδο της μορφολογίας – γεγονός που συνδέεται και με την *κοινωνική διγλωσσία* (συνύπαρξη δημοτικής και καθαρεύουσας), η οποία συνόδευσε το ελληνικό κράτος, συχνά κατά τρόπο έντονα συγκρουσιακό, από τη σύστασή του (Mackridge 1987· Χριστίδης 2001). Η ελληνική γλωσσική κοινότητα λοιπόν, παρά τη θεσμική διευθέτηση του γλωσσικού ζητήματος, ρητά και υπόρρητα συντηρεί τη συγκροτησιακή σχέση του σύγχρονου ελληνικού κράτους και της σύγχρονης νεοελληνικής ταυτότητας με την αρχαία ελληνική γραμματεία. Όσον αφορά το θηλυκό γένος, εντός των σημαντικών αντιστάσεων που αυτό το πλαίσιο διαμορφώνει, περισσότερο αναγνωρίζεται ο υψηλός βαθμός δυσκολίας μιας γλωσσικής μεταρρύθμισης στην κατεύθυνση της αυτόνομης δήλωσής του παρά η αναγκαιότητά της. Και αυτό παρά τις σημαντικές μελέτες στο πλαίσιο της ελληνικής φεμινιστικής γλωσσολογίας (Παυλίδου 2002· Μακρή-Τσιλιπάκου 1989· Τσοκαλίδου 1996).

Συνεπώς, ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται το γλωσσικό σύστημα της ελληνικής ως προς τη χρήση του γραμματικού γένους για την αναφορά σε πρόσωπα, και η χρήση (και ενίοτε η κατάχρηση) του εικαζόμενου προτύπου συνδέονται τόσο με ιστορικές όσο και με γλωσσικές και κοινωνιογλωσσικές παραμέτρους και οδηγούν σε αυτό που εύστοχα η Alvanoudi (2014) ονομάζει *αντίκτυπο του γραμματικού γένους* ('the gender effect'), τη διαμόρφωση δηλαδή νοητικών αναπαραστάσεων κυριαρχίας των ανδρών στον δημόσιο κοινωνικό χώρο. Στη διατήρηση του γλωσσικού συντηρητισμού, ο οποίος λειτουργεί ως αντανάκλαστικό αναστολής οποιασδήποτε απόπειρας γλωσσικής μεταρρύθμισης, συντελεί η σύνδεση της αρχαίας ελληνικής με τα κινήματα γλωσσικού καθαρισμού και η ταύτιση των αρχαιότροπων δομών με τη 'λόγια' γλώσσα, την ορθότητα και την καλαισθησία, αλλά και τη διαμόρφωση της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας. Επίσης, στην ίδια κατεύθυνση συνεισφέρουν η, παρά την πολιτειακή διευθέτηση του γλωσσικού ζητήματος, διατήρηση του κύρους και της χρήσης των αρχαιότροπων δομών της ελληνικής στη διοικητική και εκκλησιαστική γλώσσα και σε άλλα ισχυρά κειμενικά είδη, η διαρκής επαφή με την αρχαία ελληνική μορφοσύνταξη μέσω της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών

από την πρώιμη εφηβεία, καθώς και η ιδεολογικοποίηση της γραμματικής με τη διασύνδεση χρήσεων της δημοτικής με ριζοσπαστικές πολιτικές ταυτότητες (Lampropoulou & Georgalidou 2017: 55). Όπως άλλωστε, εύστοχα παρατηρεί ο Χριστίδης (2001: 166), “η αξιολόγηση των ομιλούμενων μορφών γλώσσας με μέτρο πρότυπες γραμματειακές γλώσσες ή χρήσεις συναρτάται και με τη ρητή κοινωνική αξιολόγηση των γλωσσικών χρήσεων: τη διάκριση μεταξύ της ‘καλής’ χρήσης της γλώσσας που ανήκει στους ‘εκλεκτούς’ της κοινωνικής στρωματογραφίας, και στην ‘κακή χρήση’ που ανήκει στην ακαλλιέργητη πλειοψηφία”. Έτσι, οι προτάσεις Τριανταφυλλίδη (1963) για τη χρήση θηλυκών επαγγελματικών καταλήξεων και επιθημάτων της δημοτικής δεν βρίσκει χώρους χρήσης στις επίσημες ποικιλίες. Οι τρόποι με τους οποίους οι κοινωνιογλωσσικές αυτές πρακτικές διαμορφώθηκαν διαχρονικά εξετάζονται στην ενότητα που ακολουθεί.

2. Η μορφολογία των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών

2.1 Αρχαία ελληνική (ΑΕ)

Κατά την περίοδο της ΑΕ παρατηρούμε ότι θηλυκά ουσιαστικά που δηλώνουν τη γυναίκα που ενεργεί ή που χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα σχηματίζονται με έναν από τους παρακάτω τρόπους:

(α) Με κοινό γραμματικό γένος και τη χρήση του άρθρου ως δείκτη προσδιορισμού του φυσικού γένους. Σε αυτή την κατηγορία συναντάμε θηλυκά ουσιαστικά με καταλήξεις αρσενικού γένους, όπως με την ινδοευρωπαϊκής (ΙΕ) προέλευσης κατάληξη *-ος* (< **-o-s*) (*ὁ/ἡ τροφός, ὁ/ἡ ἰατρός*), η οποία σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη (1963: 328–29) εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς τα θηλυκά σε *-ος* απαντώνταν σε αρκετά περιορισμένη έκταση και αρκετά από αυτά εμφάνιζαν παράλληλα νεολογισμούς (*ἡ θεός / ἡ θεά / ἡ θέαινα* στον Όμηρο, αλλά και *ἡ ἰατρός / ἡ ἰάτρια / ἡ ἰατρίνη* στην ελληνιστική κοινή). Η εμφάνιση τέτοιων διτυπιών αποτελεί ένδειξη του προβληματισμού των ομιλητριών και ομιλητών της ΑΕ για την ύπαρξη θηλυκών ουσιαστικών σε *-ός/-ος* ήδη από την προκλασική και κλασική εποχή καθώς και της τάσης της ελληνικής γλώσσας να γενικεύσει τη συγκεκριμένη κατάληξη μόνο για το αρσενικό γένος, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας εξομάλυνσης του κλιτικού συστήματος (Τριανταφυλλίδης 1963: 328–29).

(β) Με τη χρήση των θηλυκών καταλήξεων *-α* και *-η*. Τις καταλήξεις αυτές τις εντοπίζουμε στον σχηματισμό θηλυκών ουσιαστικών που αναφέρονται σε ασχολίες και επαγγέλματα με τα οποία είτε απασχολούνταν μονάχα οι γυναίκες, όπως το ουσιαστικό *ἡ μαία*, είτε διέθεταν αντίστοιχα αρσενικά με κοινή σημασία (*ἡ δούλη / ὁ δούλος*) ή διαφορετική (*ἡ ταμία*- ‘οικονόμος του σπιτιού, νοικοκυρά’ και *ὁ ταμίας*- ‘ο διανομέας, αυτός που διοικεί τις πληρωμές και τις εισπράξεις, ο θησαυροφύλακας’).

(γ) Με θηλυκά παραγωγικά επιθήματα από αρσενικά ουσιαστικά σε *-της*,

-τήρ, -τωρ, καθώς και από αρσενικά ουσιαστικά σε -εύς και -ων. Έχοντας στην πλειονότητά τους ως πηγή προέλευσης το ΙΕ επιθήμα *-γα, το οποίο προσαρμόστηκε φωνητικά στο θέμα των αρσενικών ουσιαστικών (Παπαναστασίου 2004β: 489), συναντάμε τα θηλυκά επιθήματα του Πίνακα 1.

Θηλυκά επιθήματα	Αρσενικά επιθήματα	Παραδείγματα
-τειρα <	-τήρ	σώτειρα < σωτήρ
-(τ)ρια <	-της, -τώρ	ψάλτρια < ψάλτης, συλλήπτρια < συλλήπτωρ
-εια <	-εύς	ιέρεια και ιερείη < ιερέυς
-ισσα <	-εύς	βασιλίσσα < βασιλεύς
-αινα <	-ων	θεράπεινα < θεράπων
-(τ)ις <	-της	προφήτις < προφήτης, έργατις < έργάτης
-τρίς <	-τήρ	αύλητρις < αύλητήρ

Πίνακας 1: Θηλυκά παραγωγικά επιθήματα ΑΕ

2.2 Ελληνιστική κοινή

Το μορφολογικό σύστημα των ουσιαστικών της ΑΕ που δήλωνε πρόσωπο φορέα της ιδιότητας υπέστη αλλαγές και δέχθηκε προσθήκες στην πορεία της ελληνικής γλώσσας. Τα βασικότερα σημεία αλλαγών και εξελίξεων στην ελληνιστική κοινή ήταν ο περιορισμός της παραγωγικότητας του αρσενικού επιθήματος -τήρ και του θηλυκού -αινα (Browning 1983: 38–40) και η διεύρυνση της παραγωγικότητας των αρσενικών επιθημάτων -άς (Παπαναστασίου 2004β: 490–91), -της/-τής, -εύς και των θηλυκών -ισσα, -τρια (Browning 1983: 38–40). Επίσης καταγράφεται μέσω του δανεισμού λατινικών λέξεων στο λεξιλόγιο της κοινής, η εισαγωγή του λατινικού επιθήματος *-arius* < -άριος, που θα γίνει ιδιαίτερα παραγωγικό για επαγγελματικά ουσιαστικά (ΑΚΝ: 201) και η αρχή της διαδικασίας του μεταπλασμού θηλυκών ουσιαστικών σε -ος κυρίως προς το αρσενικό γένος (Παπαναστασίου 2004α: 452–53).

2.3 Μεσαιωνική ελληνική

Στη μεσαιωνική ελληνική παρατηρούμε την αντικατάσταση του επιθήματος -άριος από το -ας (παστιλλάριος > παστιλλάς), τον σχεδόν ολοκληρωτικό περιορισμό των θηλυκών ουσιαστικών σε -ος, λόγω του μεταπλασμού τους, που θα συμβάλει στην εξαιρετικά διαδεδομένη χρήση του επιθήματος -ισσα (Browning 1983: 66), και την αρχή της παραγωγής θηλυκών ουσιαστικών με τις καταλήξεις -ού (μυλωνού < μυλωνᾶς) (ΑΚΝ: 984) και -έσα (κουρτέσα, κοντέσα) (Browning 1983: 85–87), που θα γίνουν ιδιαίτερα παραγωγικές στη νέα ελληνική για τον σχηματισμό πολλών επαγγελματικών ουσιαστικών. Παράλληλα, εισάγεται το θηλυκό επίθημα -ίνα μέσω του δανεισμού λατινικών πατρωνυμικών και ανδρωνυμικών ονομάτων (*Agrippina* < *Agrippa*, *Terentina* < *Terentius*) που στη νέα ελ-

ληνική θα επεκταθεί στην παραγωγή ανδρωνυμικών ουσιαστικών από ελληνικά ονόματα και θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών (Αγγελίνα < Αγγελής, γιατρίνα < γιατρός) (Σακελλαριάδης 1997: 116· ΛΚΝ: 613).

2.4 Καθαρεύουσα

Παρά τις αλλαγές και τις εξελίξεις που σημειώθηκαν στο μορφολογικό και κλιτικό σύστημα της γλώσσας, η καθαρεύουσα υπήρξε ανασταλτικός παράγοντας της μέχρι τότε εξέλιξης. Θέτοντας ως στόχο της το ανώτερο υφολογικό επίπεδο των παραγόμενων λέξεων (Χαραλαμπίκης 1992: 124), έχει ως κύρια πηγή άντλησης παραγωγικών επιθημάτων την αρχαία ελληνική (Browning 1995: 264), μένοντας με τον τρόπο αυτό μακριά από τον 'εκχυδαϊσμό' της προφορικής γλώσσας, που χαρακτηριζόταν ως η γλώσσα του όχλου και των γυναικών (Λιάκος 2004: 964). Έτσι, συναντάμε ουσιαστικά που δηλώνουν γυναικεία επαγγελματικά και ιδιότητες με το θηλυκό επίθημα *-ις* (γεν. *-ιδα*) κυρίως από αρσενικά σύνθετα με β' συνθετικό *-τέχνης*: *ο καλλιτέχνης > η καλλιτέχνις, ο βιοτέχνης > η βιοτέχνις* (Τσοπανάκης 1982: 340), και με αρσενικές καταλήξεις και τη συνοδεία του αντίστοιχου άρθρου (Χαραλαμπίκης 1992: 124), δηλαδή με το λεγόμενο κοινό γένος, όπως *-ός/-ος, -ής, -ων, -εως (ο/η ιατρός, ο/η φιλόλογος, ο/η βουλευτής, ο/η αρχιτέκτων, ο/η γραμματέυς)*.

2.5 Κοινή νέα ελληνική (ΚΝΕ)

Η πλειονότητα των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών της ΚΝΕ θεωρούνται παράγωγα του αρσενικού τύπου (*δάσκαλος > δασκάλα ή καθηγήτης > καθηγήτρια, ράφτης > ράφτρα, αγρότης > αγρότισσα, δικηγόρος > δικηγορίνα*, κτλ.). Παράλληλα, σε πληθώρα κειμένων καταγράφονται ουσιαστικά με το λεγόμενο περιεκτικό ή κοινό γένος, τα οποία ακολουθούν την κλίση των αντίστοιχων αρσενικών (*ο/η γιατρός, ο/η εκπαιδευτικός, ο/η δικηγόρος, ο/η πρύτανης, ο/η εισαγγελέας*) και στα οποία το γένος των προσώπων αναφοράς δηλώνεται από το άρθρο ή τα προσαρτήματα της ΟΦ (Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 2004: 22-23, 42-43, 242). Παρά, όμως, τη χρήση του λεγόμενου περιεκτικού αρσενικού, η συστηματική συμφωνία άρθρων, προσαρτημάτων και αντωνυμιών σχεδόν αποκλειστικά στο αρσενικό γραμματικό γένος αναιρεί τον ισχυρισμό της περιεκτικότητας. Επιπλέον, καταγράφεται η χρήση αρσενικών τύπων ακόμα και στην περίπτωση όπου υπάρχει διτυπία (*ο/η εργοδότης, η εργοδότρια, ο/η πρέσβης, η πρέσβειρα*) ή το αντίστοιχο ουσιαστικό θηλυκού γένους (*ο εκπαιδευτής / η εκπαιδευτρια, ο μαθητής / η μαθήτρια, ο νέος / η νέα*).

Παρότι απαιτείται συστηματική κοινωνιογλωσσολογική μελέτη των γλωσσικών και εξωγλωσσικών συνθηκών υπερίσχυσης αυτών των τάσεων, αυτό που αδιαμφισβήτητα προκύπτει ως αποτέλεσμα είναι η γενικευμένη χρήση του λεγόμενου περιεκτικού αρσενικού για την από προεπιλογή (by default) αναφορά και στα δύο φύλα. Και το ερώτημα που τίθεται αφορά το κατά πόσο οι παρα-

πάνω επιλογές αποτελούν περιπτώσεις ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού για την ελληνική γλώσσα, όπως αυτός ορίζεται στο πλαίσιο του 2ου κύματος φεμινιστικής γλωσσολογίας.

3. Το 2ο κύμα φεμινιστικής γλωσσολογίας και τα έγγραφα της ελληνικής δημόσιας διοίκησης

Ενώ η ευρωπαϊκή φεμινιστική γλωσσολογία (ΦΓ) διανύει πλέον το 3ο κύμα, το οποίο ασχολείται κυρίως με περιπτώσεις υπόρρητου σεξισμού, στην Ελλάδα άλυτα παραμένουν τα ζητήματα του 2ου κύματος. Βασική παραδοχή του είναι ότι η γλώσσα συμβάλλει και αναπαράγει τις ανισότητες που υπάρχουν στην κοινωνία είτε αγνοώντας είτε ορίζοντας σε στενό πλαίσιο είτε μειώνοντας τα άτομα στα οποία απευθύνεται ή αναφέρεται. Κινηματικά, ήδη από τη δεκαετία του 1970, το 2ο κύμα επεδίωξε να αντιμετωπίσει την άνιση αναπαράσταση ανδρών και γυναικών που προκύπτει – ανάμεσα σε άλλα – και από την πρόταξη και τη χρήση του γενικευτικού αρσενικού.

Σε αυτό το πλαίσιο, η αγγλική ανέπτυξε ουδέτερους όρους όπως *fire fighter* αντί για *fireman*, *police officer* αντί για *policeman* και νέες γραμματικές πρακτικές όπως *she* ή *they* αντί του γενικευτικού αρσενικού *he* (Pauwels 2003). Στη Σουηδία καταγράφεται η αποφυγή του γενικευτικού αρσενικού *han* και η χρήση του ουδέτερου *den*, καθώς επίσης και η εισαγωγή μιας νέας αντωνυμίας *hen*, όχι μόνο ως ουδέτερου όρου αλλά με επέκταση του νοήματός της ως όρου που δηλώνει ότι ακόμα και το βιολογικό φύλο δεν είναι στατικό (Milles 2011: 27). Επίσης, στην Ισπανία εισήχθησαν θηλυκές καταλήξεις για όλα τα επαγγελματικά ουσιαστικά, τιμητικούς όρους και επίσημες θέσεις των γυναικών (Bengoechea 2011: 37). Το παράδειγμα της Ισπανίας, όπου η μεταρρύθμιση αξιολογήθηκε, αναδεικνύει την ανασταλτική λειτουργία φορέων γλωσσικού συντηρητισμού. Τόσο η *Real Academia Española*, ρόλος της οποίας είναι η διαφύλαξη της ισπανικής καθαρότητας (Bengoechea 2011: 39), όσο και η έλλειψη χρηστριών/τών και ειδών λόγου ως προτύπων για μη σεξιστικές γλωσσικές πρακτικές, η έλλειψη προγραμμαμάτων διδασκαλίας, διδακτικού υλικού, κονδυλίων και σεμιναρίων κατάρτισης και οι αντιστάσεις του διδακτικού προσωπικού, οι οποίες εν πολλοίς απηχούν τον γλωσσικό συντηρητισμό της ισπανικής κοινωνίας, λειτούργησαν ως αναστολές της επιχειρούμενης μεταρρύθμισης. Παρόλα αυτά, οι αντιστάσεις αντιμετωπίζονται με τη σύνταξη διδακτικού υλικού, τη συστηματική διάδοση μη σεξιστικής γραμματικής και ορολογίας και τη δημιουργία κατάλληλων υποδειγμάτων σε διαφορετικά είδη λόγου που δημιουργούν το έδαφος για την εισαγωγή και την υιοθέτηση προτάσεων μη σεξιστικής χρήσης.

Όσον αφορά την Ελλάδα, καταγράφεται σημαντική θεσμική υστέρηση στην απόπειρα αντίστοιχων μεταρρυθμίσεων. Μόλις το 2014, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εσωτερικών εκπονείται και αναρτάται προς χρήση από τις υπηρεσίες του ευρύτερου δημόσιου τομέα ο *Οδηγός για τη μη Σεξιστική Χρήση της*

Η ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Γλώσσας στα Δημόσια Έγγραφα (Γκασούκα κ.ά. 2014). Η εκπόνηση του Οδηγού βασίστηκε στην πραγματολογική ανάλυση ποικιλίας δημοσίων εγγράφων (ΔΕ) στο σύνολό τους για τις μορφοσυντακτικές και λεξιλογικές/σημασιακές επιλογές που υιοθετούν και για το πραγματολογικό αποτέλεσμα που αυτές επιφέρουν. Η ποσοτική ανάλυση 949 δημόσιων διοικητικών και αυτοδιοικητικών εγγράφων σε χρήση σε υπουργεία, περιφέρειες και δήμους αναδεικνύει τα εξής:

- περίπου 60% αποκλειστική χρήση του αρσενικού·
- 100% πρόταξη του αρσενικού τύπου ολογράφως·
- περίπου 40% συμπερίληψη του θηλυκού άρθρου και της κατάληξης του θηλυκού·
- περίπου 15% παράλληλη χρήση και ουδέτερων ως προς το γένος λεξιλογίων·
- μη συστηματικές και συνεπείς χρήσεις θηλυκών ή/και ουδέτερων τύπων στη συντριπτική πλειονότητα του 40% των εγγράφων.

Με την εξαίρεση της χρήσης του θηλυκού γένους στη φράση “[...] ενός ιατρού, ελλείπει δε αυτού μιας νοσηλεύτριας”, η οποία υποδηλώνει κοινωνικές και όχι γλωσσικές διευθετήσεις των κοινωνικών ρόλων, στο σύνολο των εγγράφων παρατηρείται τόσο η πρόταξη του αρσενικού όσο και η συμφωνία των προσαρτημάτων στις ΟΦ και των αντωνυμιών στο αρσενικό γένος. Ενώ, μέσω της ενεργοποίησης σημασιολογικών στερεοτύπων +/- ισχύος, ο ‘ιατρός’ ορίζεται ως αυτονόητα άντρας, η δε ‘νοσηλεύτρια’ ως γυναίκα, στο σύνολο των ΔΕ συναντώνται γενικευτικές αναφορές αρσενικού γένους όπως στις φράσεις του παραδείγματος 1.

- [1] “των Ρομά Ελλήνων και αλλοδαπών”
“Υπηρεσιακού Γενικού Γραμματέα”
“ο αμέσως επόμενος αδιάθετος υπάλληλος”
“έναν έμπιστο συνάδελφο”
“του εκκαθαριστικού του σημειώματος”
“για όλους όσοι”
“ημερομηνία διορισμού του”
“με άλλους ειδικούς ιατρούς”
“όσοι είναι εκδιδόμενα πρόσωπα”
“υπάλληλο με βαθμό Πληρεξούσιου Υπουργού Β’ ο οποίος”

Η συμπεριληπτική αναφορά στο θηλυκό επιτελείται εξωγλωσσικά και κατά κοινωνική σύμβαση και θα μπορούσε να αμφισβητηθεί, εφόσον καμία γλωσσική δομή εμφανής στο κείμενο δεν την υποστηρίζει. Όπως επιβεβαιώνει η ποιοτική ανάλυση 100 εγγράφων της βάσης, στο πλαίσιο που διαμορφώνεται από τις παραπάνω επιλογές, το θηλυκό γένος (και, επομένως, οι γυναίκες) καθίσταται μη ορατό και συχνά τα κείμενα δυσλειτουργικά. Τα παραδείγματα υπερδιόρθωσης που ακολουθούν αναδεικνύουν περαιτέρω τις παραπάνω τάσεις (Γεωργαλίδου & Λαμπροπούλου 2016).

Ως υπερδιόρθωση ορίζουμε την απόπειρα υπερπροσαρμογής, κατά την οποία ομιλήτριες/τές και, κατ’ επέκταση, συντάκτριες/τες, στην προσπάθειά τους να

υιοθετήσουν χαρακτηριστικά μιας ποικιλίας υψηλότερου γοήτρου, αναλύουν εσφαλμένα τις διαφορές ανάμεσα σε υψηλές και χαμηλές ποικιλίες και υπεργε- νικεύουν ένα στοιχείο – στην προκειμένη περίπτωση το κυρίαρχο αρσενικό – με βάση παρατηρούμενες αντιστοιχίες (Labov 1966· Trudgill 1974). Όπως επισημαί- νει ο Lockwood (1989), η τάση υπερδιόρθωσης εξόχως χαρακτηρίζει τον δημό- σιο τομέα. Μην ξεχνάμε άλλωστε ότι κατά το 2ο μισό του 20ού αιώνα, η καθα- ρεύουσα από εθνική περιορίστηκε σε κρατική γλώσσα (Λιάκος 2004: 969), γε- γονός που, σε συνδυασμό με τον κεντρικό ρόλο της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών στην εξάχρονη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, συντηρεί το κύρος των αρχαιοπρεπών δομών κυρίως στο πλαίσιο των υψηλών ποικιλιών.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπερδιόρθωσης αποτελεί το νομικό κείμενο του παραδείγματος [2]. Σε απόσπασμα Προεδρικού Διατάγματος για την οικο- γενειακή επανένωση μεταναστών/τών, η χρήση του αρσενικού γένους των δει- κτικών και των αντιθετικών αντωνυμιών/προσδιοριστών (του ετέρου / σε αυτό / του ετέρου συζύγου στο σύζυγο αυτόν) καθιστά αδύνατη την αναπομπή στο πρόσωπο αναφοράς, δηλαδή είτε στη σύζυγο είτε στον σύζυγο που έχει την επι- μέλεια των τέκνων, καθιστώντας έτσι το απόσπασμα δυσνόητο και ασαφές (Γεωργαλίδου & Λαμπροπούλου 2016).

- [2] “Τα λοιπά, κάτω των 18 ετών, άγαμα τέκνα του συντηρούντος ή του ετέρου των συ- ζύγων, συμπεριλαμβανομένων των τέκνων που έχουν, κατά τα ανωτέρω, υιοθετηθεί, εφόσον η άσκηση της επιμέλειας έχει νομίμως ανατεθεί για μεν τα τέκνα του συ- ντηρούντος σε αυτό, για δε τα τέκνα του ετέρου συζύγου στο σύζυγο αυτόν.” (ΠΔ 131: “Εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με την Οδηγία 2003/86/EK σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης”, ΦΕΚ 143/13.7.2006)

Αντίστοιχο, αλλά σε μη αρχαϊζουσα γλώσσα, είναι το μήνυμα της Γενικής Γραμματέως Ισότητας των Φύλων για τον εορτασμό της Διεθνούς Ημέρας Αγρό- τισσας (Υπουργείο Εσωτερικών), στο οποίο η/ο συντάκτρια/της απευθύνεται μεν σε “νεοεισερχόμενες” στον αγροτικό τομέα, προσδιορίζοντάς τες όμως με το αρσενικό γραμματικό γένος ως “μικροκαλλιεργητές”. Λίγο παρακάτω επα- ναπροσδιορίζονται ως θηλυκού γένους “υποψήφιας”, αποκαλύπτοντας την πλή- ρη σύγχυση των συντακτριών/τών ως προς τον ορθό τρόπο αναφοράς στα πρό- σωπα φορείς της επαγγελματικής ιδιότητας της αγρότισσας, τα οποία είναι καταφανώς γυναίκες (Γεωργαλίδου & Λαμπροπούλου 2016).

- [3] “Στο νέο στρατηγικό πλαίσιο αγροτικής πολιτικής, θα υπάρξουν ευκαιρίες για νεοει- σερχόμενες στην αγροτική παραγωγή, για μικροκαλλιεργητές, αλλά και για υπο- ψήφιας με φρέσκιες ιδέες και πραγματικό ενδιαφέρον για την γη.”

Στο παράδειγμα [4] (απόσπασμα Οδηγού για την αποφυγή και την αντιμε- τώπιση φαινομένων άσκησης βίας στις γυναίκες στον χώρο εργασίας τους) (Γκα- σούκα κ.ά. 2014), το σύνολο των ομάδων αναφοράς προσδιορίζονται με το αρ- σενικό γραμματικό γένος. Οι “εργαζόμενοι” αναφέρονται σε γυναίκες κάτω των 33 ετών, οι οποίες προτρέπονται να είναι “σοβαροί” και “άμεσοι” και να μοιρά-

ζονται το πρόβλημά τους με “έναν έμπιστο συνάδελφο”, η/ο οποία/ος να μπορεί να καταθέσει σε περίπτωση καταγγελίας ως “αυτόπτης ή αυτήκοος μάρτυρας”. Κατ’ αναλογία, οι γυναίκες που υφίστανται βία στον χώρο της εργασίας τους προσδιορίζονται ως “οι αποδέκτες της σεξουαλικής παρενόχλησης” (Γεωργαλίδου & Λαμπροπούλου 2016).

- [4] “Αυτό το φυλλάδιο στοχεύει στις εργαζόμενες γυναίκες, στους εκπρόσωπους των εργαζομένων και στους εργοδότες. [...]
Κάντε το απρόσμενο: Ονομάστε τη συμπεριφορά. Οτιδήποτε μόλις έκανε πείτε το και γίνετε συγκεκριμένοι.
Να είστε σοβαροί, άμεσοι και να μιλάτε απερίφραστα.
Βρείτε έναν μάρτυρα συμπεριφοράς.
Ενημερώστε έναν έμπιστο συνάδελφο και προσπαθήστε να διασφαλίσετε ότι είναι αυτόπτης ή αυτήκοος μάρτυρας σε κάποια κατάσταση όπου παρενοχλείστε σεξουαλικά. [...]
Εργασιακές ομάδες που βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο εργασιακής βίας από άλλες:
Εργαζόμενοι στο χώρο της καθαριότητας και σε συνεργεία καθαρισμού, οικιακοί βοηθοί.
Αλλοδαποί εργαζόμενοι [...]”

4. Συζήτηση / προτάσεις

Η πρόταξη ή/και η αποκλειστική χρήση του αρσενικού – ακόμα και όταν το κείμενο αναφέρεται ή απευθύνεται αποκλειστικά σε γυναίκες – αποδίδεται στην αλληλεπίδραση των αρχαιζουσών ποικιλιών της καθαρεύουσας με τη νέα ελληνική και στον διάχυτο γλωσσικό συντηρητισμό που απορρέει από αυτήν. Το παραπάνω συμπέρασμα ενισχύεται από περιπτώσεις υπερδιόρθωσης στην κατεύθυνση της κατάχρησης των αρσενικών τύπων, η οποία υποδεικνύει σύγχυση από την πλευρά των συγγραφέων ως προς τις πρότυπες χρήσεις των γενών της ΝΕ.

Η προτίμηση των αρσενικών τύπων, οι οποίοι συνδέονται με την ‘ορθότητα’, τα ισχυρά κειμενικά είδη και τις θέσεις κοινωνικής ισχύος έχει ως συνέπεια την παραγωγή έμφυλου λόγου που συντηρεί τη γλωσσική και κοινωνική υποεκπροσώπηση των γυναικών. Τα δημόσια έγγραφα είναι αντιπροσωπευτικά των κυρίαρχων ιδεολογικών πεποιθήσεων τόσο για τη γλώσσα όσο και για τους ρόλους των φύλων με συνέπεια την ενίσχυση του σεξισμού ως κοινωνικής πραγματικότητας (Παυλίδου 2002). Παρ’ όλα αυτά, στόχος των γλωσσικών μεταρρυθμίσεων δεν είναι απαραίτητα η προσπάθεια να λυθούν γλωσσικά προβλήματα, αλλά να επηρεαστεί η γλωσσική συμπεριφορά (Cooper 1989: 35) και να αντιστραφεί το αντίκτυπο του γραμματικού γένους (Alvanoudi 2014). Ξεκινώντας από τη δημόσια διοίκηση και τον πολιτικό λόγο, ευρωπαϊκές έρευνες έχουν πιστοποιήσει ότι, με όχημα την κινηματική διάσταση του 2ου κύματος φεμινιστικής γλωσσολογίας και παρά τις αντιστάσεις, φορείς, οργανισμοί και πρωτογενές διδακτικό υλικό έχουν τροποποιήσει τη γλωσσική χρήση σε μη σεξιστική (Bengoechea 2011:

45). Και παρά τον δρόμο που μένει να διανυθεί, το παράδειγμα της ευρωπαϊκής εμπειρίας θα μπορούσε να αποτελέσει οδηγό για την επιχειρούμενη μετατόπιση ως προς τη χρήση επαγγελματικών ουσιαστικών θηλυκής μορφολογίας στο πλαίσιο της ελληνικής δημόσιας διοίκησης και, κατ' επέκταση, σε αυτό της εκπαίδευσης και της κοινωνιογλωσσικής κοινότητας.

Βιβλιογραφία

- Alvanoudi, A. 2014. *Grammatical Gender in Interaction: Cultural and Cognitive Aspects*. Leiden & Βοστώνη: Brill.
- Αναστασιάδη- Συμεωνίδη, Α. & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου. 2003. Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις στο γένος της ελληνικής: Μια θεωρητική πρόταση. Στο Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Ράλλη & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.), *Το γένος*. Αθήνα: Πατάκη, 13–56.
- Bengoechea, M. 2011. Non-sexist Spanish policies: An attempt bound to fail? *Current Issues in Language Planning* 12(1), 35–53.
- Browning, R. 1995. *Η Ελληνική Γλώσσα, Μεσαιωνική και Νέα*. Αθήνα: Παπαδήμα, 244–72. [1η έκδ. 1982.]
- . 1983. *Medieval and Modern Greek*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press. [1η έκδ. 1969.]
- Γεωργαλίδου, Μ. & Σ. Λαμπροπούλου. 2016. Γραμματικό γένος και γλωσσικός σεξισμός στα έγγραφα της ελληνικής δημόσιας διοίκησης. *Γλωσσολογία* 24, 23–43.
- Γκασούκα, Μ., Μ. Γεωργαλίδου, Σ. Λαμπροπούλου, Ξ. Φουλίδη & Α. Κώστας. 2014. *Οδηγός Χρήσης μη Σεξιστικής Γλώσσας στα Διοικητικά Έγγραφα*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων & Υπουργείο Εσωτερικών.
- Cooper, R. L. 1989. *Language Planning and Social Change*. Κέμπριτζ, Νέα Υόρκη & Μελβούρνη: Cambridge University Press.
- Holton, D., P. Mackridge & I. Philippaki-Warbuton. 2004. *Greek: An Essential Grammar of Modern Language*. Οξφόρδη: Routledge.
- Κλαίρης, Χ. & Γ. Μπαμπινιώτης. 1998. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής, Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή, Ι: Το Όνομα, Αναφορά στον Κόσμο της Πραγματικότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Labov, W. 1966. Hypercorrection by the lower middle class as a factor in linguistic change. Στο W. Bright (επιμ.), *Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference (1964)*. Χάγη: Mouton, 84–113.
- Lamproulou, S. & M. Georgalidou. 2017. Sexist language in Greek public discourse: When gender exclusive forms become a matter of grammatical correctness. *Women's Studies International Forum* 60, 49–57.
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής. 2009. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. [1η έκδ. 1998.]
- Λιάκος, Α. 2004. Εξ ελληνικής εις την ημών κοινήν γλώσσαν. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας: Από τις Αρχές έως την Ύστερη Αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 963–71. [1η έκδ. 2001.]
- Lockwood, D. 1989. *A Blackcoated Worker: A Study of Class Consciousness*. Οξφόρδη: Clarendon.
- Mackridge, P. 1987. *Η Νεοελληνική Γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκη.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. 1989. Απόπειρα περιγραφής της νεοελληνικής προσφώνησης. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 4, 219–39.

Η ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

- Milles, K. 2011. Feminist language planning in Sweden. *Current Issues in Language Planning* 12(1), 21–33.
- Παπαναστασίου, Γ. 2004α. Μορφολογία: Από την κλασική ελληνική στην κοινή. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας: Από τις Αρχές έως την Ύστερη Αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 451–56. [1η έκδ. 2001.]
- . 2004β. Γενικά χαρακτηριστικά του αρχαίου ελληνικού λεξιλογίου. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας: Από τις Αρχές έως την Ύστερη Αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 486–94. [1η έκδ. 2001.]
- Παυλίδου, Θ.-Σ. (επιμ.). 2002. *Γλώσσα-Γένος-Φύλο*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Pauwels, A. 2003. Linguistic sexism and feminist linguistic activism. Στο J. Holmes & M. Meyerhoff (επιμ.), *The Handbook of Language and Gender*. Οξφορδη: Blackwell, 550–70.
- Σακελλαριάδης, Γ. 1997. *Στοιχεία Μορφολογίας: Μορφήματα και Παραγωγικές Καταλήξεις της Νεοελληνικής*. Αθήνα: Σαββάλα.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1963. Η βουλευτίνα και ο σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών. Στο *Άπαντα*, 2ος τόμος: *Ερευνητικά Β΄: Μελέτες για τη Γλώσσα και τα Ιδιώματα*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 326–34.
- Trudgill, P. 1974. *The Social Differentiation of English in Norwich*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Τσοκαλίδου, Ρ. 1996. *Το Φύλο της Γλώσσας: Οδηγός μη Σεξιστικής Γλώσσας για τον Δημόσιο Ελληνικό Λόγο*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων.
- Τσοπανάκης, Α. 1982. Ο δρόμος προς την δημοτική: Θεωρητικά, τεχνικά και γλωσσικά προβλήματα: Σχηματισμός επαγγελματικών θηλυκών. Στο Α. Τσοπανάκης (επιμ.), *Ο Δρόμος προς την Δημοτική (Μελέτες και Άρθρα)*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, 302–42. [1η έκδ. 1977.]
- Χαραλαμπίδης, Χ. 1992. *Νεοελληνικός Λόγος: Μελέτες για τη Γλώσσα, τη Λογοτεχνία και το Ύφος*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Χριστίδης, Α.-Φ. 2001. Η νέα ελληνική γλώσσα και η ιστορία της. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 149–54.

Λέξεις-κλειδιά: θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά, γλωσσικό ζήτημα, γλωσσικός συντηρητισμός, φεμινιστική γλωσσολογία, υπερδιόρθωση

